

भर्तृहरिशतकत्रयम्

(based on the recension of Rāmarṣi)

Edited by Sheldon Pollock
(draft of May, 2018)

Abbreviations:

Anon. = DDK's ed. south Indian recension [now = Ārkuṭṭyālaya Bālarāma Kavi]

comm. = commentary

conj. = conjecture

Dh = Dhanasāra Gaṇi

K = D. D. Kosambi ed.

R = Rāmarṣi

Rāma = Rāmacandrabudhendra [I do not record Rāma's readings when they agree with Anon.]

[LD = (listed as anonymous *ṭīkā*, LD Institute Ahmedabad, # 4016 but in fact is R)]

SĀ = *Subhāṣitāvali*

SRK = *Subhāṣitaratnakosa*

* = a verse in DDK group 2; ** = a verse in DDK group 3

भर्तृहरिकृतशतकत्रयम्

अथ नीतिशतकम् ।

चूडोत्तंसितचारुचन्द्रकलिकाचञ्चच्छिखाभास्वरो
लीलादग्धविलोककामशलभः श्रेयोदशाग्रे स्फुरन् ।
अन्तःस्फूर्जदपारमोहतिमिरप्राग्भारमुच्छेदयं-
श्वेतःसद्मनि योगिनां विजयते ज्ञानप्रदीपो हरः ॥ १ ॥

अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ २ ॥

प्रसह्य मणिमुद्धरेन्मकरवक्रदंष्ट्राङ्कुरा-
त्समुद्रमपि संतरेत्प्रचलदूर्मिमालाकुलम् ।
भुजंगमपि कोपितं शिरसि पुष्पवद्भारये-
न्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ३ ॥

लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडय-
न्पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्दितः ।
कदाचिदपि पर्यटञ्चशविषाणमासादये-
न्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ४ ॥¹

शशी दिवसधूसरो गालितयौवना कामिनी
सरो विगतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृतेः ।
प्रभुर्धनपरायणः सततदुर्गतः सज्जनो
नृपाङ्गणगतः खलो मनसि सप्त शल्यानि मे ॥ ५ ॥

¹ ०सु सलिलं] K; ०जलमयं R.

मणिः शाणोल्लीढः समरविजयी हेतिनिहतो
मदक्षीणो नागः शरदि सरितः श्यानपुलिनाः ।
कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिता बालवनिता-
स्तनिम्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु जनाः ॥ ६ ॥

परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां प्रसृतये
स पश्चात्संपूर्णो गणयति घरित्रीं तृणसमाम् ।
अतश्चानैकान्त्याद्गुरुलघुतयार्थेषु धनिना-
मवस्था वस्तूनि प्रथयति च संकोचयति च ॥ ७ ॥

शास्त्रोपस्कृतशब्दसुन्दरगिरः शिष्यप्रदेयागमा
विख्याताः कवयो वसन्ति विषये यस्य प्रभोर्निर्धनाः ।
तज्जाड्यं वसुधाधिपस्य सुधियो ह्यर्थं विनापीश्वराः
कुत्स्याः स्युः कुपरीक्षका न मणयो यैरर्थतः पातिताः ॥ ८ ॥

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा
सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ
प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ ९ ॥

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ १० ॥

हर्तुर्याति न गोचरं किमपि शं पुष्पाति यत्सर्वदा
ह्यर्थिभ्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् ।

कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं
येषां तान्प्रति मानमुज्झत नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥ ११ ॥

अधिगतपरमार्थान्पण्डितान्मावमंस्था-
स्तृणामिव लघुलक्ष्मीर्नैव तान्संरुणद्धि ।
अभिनवमदलेखाश्यामगण्डस्थलानां
न भवति विशतन्तुर्वारणं वारणानाम् ॥ १२ ॥

क्षुत्क्षामोऽपि जराकृशोऽपि शिथिलप्रायोऽपि कष्टं दशा-
मापन्नोऽपि विपन्नदीधितिरपि प्राणेषु गच्छत्स्वपि ।
मत्तेभेन्द्रविभिन्नकुम्भकवलग्रासैकबद्धस्पृहः
किं जीर्णं तृणमत्ति मानमहतामग्रेसरः केसरी ॥ १३ ॥²

विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां
प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।
असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १४ ॥³

मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णा-
स्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रीणयन्तः ।
परगुणपरमाणून्यर्वतीकृत्य नित्यं
निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥ १५ ॥

इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विषा-
मितश्च शरणार्थिनः शिखरिपत्रिणः शेरते ।
इतोऽपि वडवानलः सह समस्तसंवर्तकै-

² विपन्न०] K; विभिन्न० R (ed.).

³ The order of *pādas* is K's; R's is c, a, b.

रहो विततमूर्जितं भरसहं च सिन्धोर्वपुः ॥ १६ ॥

उदन्वच्छन्ना भूः स च निधिरपां योजनशतैः

सदा पान्थः पूषा गगनपरिमाणं कलयति ।

इति प्रायोभावाः स्फुरदवधिमुद्रामुकुलिताः

सतां प्रज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ १७ ॥

क्वचिद्भूमौ शय्या क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनं

क्वचिच्छाकाहारः क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः ।

क्वचित्कन्थामाली क्वचिदपि च दिव्याम्बधरो

मनस्वी कार्यार्थी गणयति न दुःखं न च सुखम् ॥ १८ ॥

ये संतोषसुखप्रमोदमुदितास्तेषां न भिन्ना मुदो

ये त्वन्ये धनलुब्धसंकुलधियस्तेषां न तृष्णा हता ।

इत्थं कस्य कृते कृतः स विधिना तादृक्पदं संपदां

स्वात्मन्येव समाप्तहेममहिमा मेरुर्न मे रोचते ॥ १९ ॥⁴

नमस्यामो देवान्नु हतविधेस्तेऽपि वशगा

विधिर्वन्द्यः सोऽपि प्रतिनियतकर्मैकफलदः ।

फलं कर्मायत्तं यदि किममरैः किं च विधिना

नमस्तत्कर्मभ्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति ॥ २० ॥

ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे

विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासंकटे ।

रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः

सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ २१ ॥

⁴ ०सुखप्रमोदमुदितास्] nb ०सुखप्रबुद्धमनसस् SĀ; ०निरन्तरप्रमुदितास् Anon.

दौर्मञ्चान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात्सुतो लालना-
द्विप्रोऽनध्ययनात्कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् ।
हीर्मद्यादनवेक्षणादपि कृषिः स्नेहः प्रवासाश्रया-
न्मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्यागप्रमादाद्धनम् ॥ २२ ॥⁵

जाड्यं हीमति गण्यते व्रतरुचौ दन्मः शुचौ कैतवं
शूरे निर्घृणतार्जवे विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि ।
तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तुर्यशक्तिः स्थिरे
तत्को नाम गुणो भवेत्स गुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः ॥ २३ ॥

जातिर्यातु रसातलं गुणगणस्तस्मादधो गच्छता-
च्छीलं शैलतटात्पतत्वभिजनः संदह्यतां वह्निना ।
शौर्ये वैरिणि वज्रमाशु निपतत्वर्थोऽस्तु नः केवलं
येनैकेन विना गुणास्तृणलवप्रायाः समस्ता इमे ॥ २४ ॥

भग्नाशस्य करण्डपिण्डिततनोर्हार्त्तान्द्रियस्य क्षुधा
कृत्वाखुर्विवरं स्वयं निपतितो नक्तं मुखे भोगिनः ।
तृप्तस्तत्पिशितेन सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा
स्वस्थास्तिष्ठत दैवमेव हि नृणां वृद्धौ क्षये चाकुलम् ॥ २५ ॥

पातितोऽपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः ।
प्रायेण साधुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः ॥ २६ ॥

प्रायः कन्दुकपातेनोत्पतत्यार्यः पतन्नपि ।
तथा त्वनार्यः पतति मृत्पिण्डपतनं यथा ॥ २७ ॥

प्रीणाति यः सुचरितैः पितरं स पुत्रो

⁵ त्याग०] Conj.; त्यागात् R, K

यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् ।
तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं य-
देतत्त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ २८ ॥

संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् ।
आपत्सु च महाशैलशिलासंघातकर्कशम् ॥ २९ ॥

दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्यया भूषितोऽपि सन् ।
मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥ ३० ॥

क्षीरेणात्मगतोदकाय सकला दत्ता निजा ये गुणाः
क्षीरे तापमवेक्ष्य तेन पयसा ह्यात्मा कृशानौ हुतः ।
गन्तुं पावकमुन्मनस्तदभवदृष्ट्वा तु मित्रापदं
युक्तं तेन जलेन शाम्यति सतां मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥ ३१ ॥

मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृतीनाम् ।
लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ ३२ ॥

संतप्तायासि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।
स्वातौ सागरशुक्तिसंपुटगतं तज्जायते मौक्तिकं
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणाः संवासतो देहिनाम् ॥ ३३ ॥^६

या साधूंश्च खलान्करोति विदुषो मूर्खान्हितान्द्वेषिणः
प्रत्यक्षं कुरुते परोक्षममृतं हालाहलं तत्क्षणात् ।
तामाराधय चक्रिकां भगवतीं भोक्तुं फलं वाञ्छितं
हे साधो त्वमतो गुणेषु विपुलेष्वास्थां वृथा मा कृथाः ॥ ३४ ॥

^६ देहिनाम् perhaps rethink, and replace with K जायते, see p. 74.

कृमिकुलचितं लालाक्लिन्नं विगन्धि जुगुप्सितं
निरुपमरसप्रीत्या स्वादन्नरास्थि निरामिषम् ।
सुरपतिमपि श्वा पार्श्वस्थं विलोक्य विशङ्कते
न हि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहफल्गुताम् ॥ ३५ ॥⁷

स्वल्पं स्नायुवसावशेषमलिनं निर्मासमप्यस्थिकं
श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न च तत्तस्य क्षुधाशान्तये ।
सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं
सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ॥ ३६ ॥

पापान्निवारयति योजयते हिताय
गुह्यं च गूहति गुणान्प्रकटीकरोति ।
आपद्गतं च न जहाति ददाति काले
सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ३७ ॥

कुसुमस्तवकस्येव द्वयी वृत्तिर्मनस्विनः ।
मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ ३८ ॥

लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः
सत्यं चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् ।
सौजन्यं यदि किं निजैः सुमहिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः
सद्विद्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥ ३९ ॥

नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणकथनैः स्वान्गुणान्ख्यापयन्तः
स्वार्थं संपादयन्तो विततपृथुतरारम्भयत्नाः परार्थे ।
क्षान्त्यैवोपेक्ष्य रूक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्मुखान्दूषयन्तः

⁷ जन्तुः] K; मैत्री० R.

सन्तः साश्चर्यचर्या जगति बहुमताः कस्य नाभ्यर्चनीयाः ॥ ४० ॥

मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातकी जल्पको वा
धृष्टः पार्श्वे भवति च तथा दूरतश्चाप्रगल्भः ।
क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ ४१ ॥

अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव
हंसस्य हन्ति नितरां कुपितो विधाता ।
न त्वस्य दुग्धजलभेदविधौ प्रसिद्धां
वैदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ ४२ ॥

खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके
वाञ्छन्देशमनातपं विधिवशाद्विल्वस्य मूलं गतः ।
तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरः
प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापदां भाजनम् ॥ ४३ ॥

नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं
विद्या न चापि न च यत्नकृतापि सेवा ।
भाग्यानि पूर्वतपसा किल संचितानि
काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥ ४४ ॥

ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो
ज्ञानस्योपशमः शमस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ।
अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुर्धर्मस्य निर्व्याजता
सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ ४५ ॥^४

^४ शमस्य] K; कुलस्य R [and many others; rethink?].

एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेऽमी मानुषराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नति ये
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परिहितं ते के न जानीमहे ॥ ४६ ॥

जाड्यं धियो हरति सिञ्छति वाचि सत्यं
मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ।
चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं
सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥ ४७ ॥

वाञ्छा सज्जनसंगमे परगुणे प्रीतिर्गुरौ नम्रता
विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिर्लोकापवादाद्भयम् ।
भक्तिः शूलिनि शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः खले
एते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो ऽपरेभ्यो नमः ॥ ४८ ॥^९

दुर्ग्राह्यं हृदयं यथैव वदनं यद्वर्षणान्तर्गतं
भावः पर्वतसूक्ष्ममार्गविषमः स्त्रीणां न विज्ञायते ।
चित्तं पुष्करपत्रतोयतरलं विद्वद्भिरासंशंसितं
नारी नाम विषाङ्कुरैरिव लता दोषैः समं वर्धिता ॥ ४९ ॥

तृष्णां छिन्धि भज क्षमां जहि मदं पापे रतिं मा कृथाः
सत्यं ब्रूह्यनुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनान् ।
मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय प्रच्छादय स्वान्गुणा-
न्कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयामेतत्सतां चेष्टितम् ॥ ५० ॥

सगुणमपगुणं वा कुर्वता कार्यजातं
परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।

^९सपरेभ्यो] K; नरेभ्यो R.

अतिरभसकृतानां कर्मणामा विपत्ते-

र्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ५१ ॥

स्थाल्यां वैडूर्यमय्यां पचति तिलखलं चान्दनैरिन्धनोद्यैः

सौवर्णैर्लाङ्गलाग्रौर्विलिखति वसुधामर्कमूलस्य हेतोः ।

छित्त्वा कर्पूरखण्डान्वृतिमिह कुरुते कोद्रुवाणां समन्ता-

त्प्राप्येमां कर्मभूमिं न चरति मनुजो यस्तपो मन्दभाग्यः ॥ ५२ ॥

वने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये महार्णवे पर्वतमस्तके वा ।

सुप्तं प्रमत्तं विषमस्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुराकृतानि ॥ ५३ ॥

भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं

सर्वो जनः स्वजनतामुपयाति तस्य ।

कृत्स्ना च भूर्भवति संनिधिरत्नपूर्णा

यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ॥ ५४ ॥

यन्नागा मदवारिभिन्नकरटास्तिष्ठन्ति निद्रालसा

द्वारे स्वर्णविभूषिताश्च तुरगा वल्गन्ति यदर्पिताः ।

वीणावेणुमृदङ्गशङ्खपणवैः सुप्तश्च यद्वोध्यते

तत्सर्वं सुरलोकसिद्धिसदृशं धर्मस्य विस्फूर्जितम् ॥ ५५ ॥

मज्जत्वम्भसि यातु मेरुशिखरं शत्रूञ्जयत्वाहवे

वाणिज्यं कृषिसेवनादि सकला विद्याः कलाः शिक्षतु ।

आकाशं विपुलं प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं परं

नाभाव्यं भवतीह कर्मवशतो भाव्यस्य नाशः कुतः ॥ ५६ ॥

वरं प्राणच्छेदः समदमघवन्मुक्तकुलिश-

प्रहारैरुद्गच्छद्वहलदहनोद्गारगुरुभिः ।

तुषाराद्रेः सूनोरहह पितरि क्लेशविवशे
न चासौ संपातः पयसि पयसां पत्युरुचितः ॥ ५७ ॥

नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहरणं वज्रं सुराः सैनिकाः
स्वर्गो दुर्गमनुग्रहः खलु हरेरैरावणो वारणः ।
इत्याश्चर्यबलान्वितोऽपि बलभिद्भ्रमः परैः संगरे
तद्यत्तं ननु दैवमेव शरणं धिग्धिग्वृथा पौरुषम् ॥ ५८ ॥

कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ।
तथापि सुधिया भाव्यं सुविचार्यैव कुर्वता ॥ ५९ ॥

आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान्निपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥ ६० ॥

दानं भोगो नाशस्तिस्त्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ ६१ ॥

यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः स पण्डितः स श्रुतवान्गुणज्ञः ।
स एव वक्ता स च दर्शनीयः सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति ॥ ६२ ॥

रत्नैर्महार्थैस्तुतुषुर्न देवा न भेजिरे भीमविषेण भीतिम् ।
सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चिनार्थाद्विरमन्ति धीराः ॥ ६३ ॥

सन्त्यन्येऽपि बृहस्पतिप्रभृतयः संभाविता पञ्चषा-
स्तान्प्रत्येष विशेषविक्रमरुची राहुर्न वैरायते ।
द्वावेव ग्रसते दिनेश्वरनिशाप्राणेश्वरौ भास्वरौ ।
भ्रातः पर्वणि पश्य दानवपतिः शीर्षावशेषीकृतः ॥ ६४ ॥

श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन दानेन पाणिर्न च कङ्कणेन ।
विभाति कायः करुणापराणां परोपकारेण न चन्दनेन ॥ ६५ ॥

जयन्ति ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः ।
नास्ति येषां यशःकाये जरामरणजन्मभीः ॥ ६६ ॥

यद्वात्रा निजभालपट्टलिखितं स्तोत्रं महद्वा धनं
तत्प्राप्नोषि मरुस्थलेऽपि नितरां मेरौ च नातोऽधिकम् ।
तद्धीरो भव वित्तवत्सु कृपणां वृत्तिं वृथा मा कृथाः
कूप पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम् ॥ ६७ ॥

लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं
भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुंगवस्तु
धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥ ६८ ॥

राजन्दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेनां
तेनाद्य वत्समिव लोकमिमं पुषाण ।
तस्मिंश्च सम्यगनिशं परिपोष्यमाणे
नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ॥ ६९ ॥

सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी च
हिंसा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या ।
नित्यव्यया प्रचुरनित्यधनागमा च
वाराङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ७० ॥

न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभुजाम् ।
होतारमपि जुह्वानं स्पृष्टो दहति पावकः ॥ ७१ ॥

विरम विरमायासादस्माद्गुरध्यवसायतो
विपदि महतां धैर्यध्वंसं यदीक्षितुमीहसे ।
अयि जडविधे कल्पापाये व्यपेतनिजक्रमाः
कुलशिखरिणः क्षुद्रा नैते न वा जलराशयः ॥ ७२ ॥¹⁰

अकरुणत्वमकारणविग्रहः परधनाय रतिः परयोषिति ।
स्वजनबन्धुजनेष्वसहिष्णुता प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ॥ ७३ ॥

कान्ताकटाक्षविशिखा न खनन्ति यस्य
चित्तं न निर्दहति कोपकृशानुतापः ।
कर्षन्ति भूरिविषयाश्च न लोभपाशा
लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ ७४ ॥

आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ ७५ ॥

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः ।
अनुत्सेको लक्ष्म्या निरभिभवसाराः परकथाः
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ ७६ ॥

छिन्नोऽपि रोहति तरुः क्षीणोऽप्युपचीयते पुनश्चन्द्रः ।
इति विमृशन्तः सन्तः संतप्यन्ते न विधुरेऽपि ॥ ७७ ॥

भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमै-
र्नवाम्बुभिर्भूरिविलम्बिनो घनाः ।

¹⁰ विरम] K; विरस० R.

अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः

स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ ७८ ॥

कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्तेर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रमार्ष्टुम् ।

अधोमुखस्यापि कृतस्य बह्वेर्नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥ ७९ ॥

अप्रियवचनदरिद्रैः प्रियवचनाढ्यैः स्वदारसंतुष्टैः ।

परपरिवादनिवृत्तैः क्वचित्क्वचिन्मण्डिता वसुधा ॥ ८० ॥

पद्माकरं दिनकरो विकचं करोति

चन्द्रो विकाशयति कैरवचक्रवालम् ।

नाभ्यार्थितोऽपि जलदः सलिलं ददाति

सन्तः स्वयं परहितेषु कृताभियोगाः ॥ ८१ ॥

एकेनापि हि शूरेण पादाक्रान्तं महीतलम् ।

क्रियते भास्करेणैव स्फारस्फुरिततेजसा ॥ ८२ ॥¹¹

वरं शृङ्गोत्तुङ्गाद्गुरुशिखरिणः कापि विषमे

पतित्वायं कायः कठिनदृषदन्तर्विदलितः ।

वरं न्यस्तो हस्तः फणिपतिमुखे तीक्ष्णदशने

वरं बह्वौ पातस्तदपि न कृतः शीलविलयः ॥ ८३ ॥

बहिस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणा-

न्मेरुः स्वल्पशिलायते मृगपतिः सद्यः कुरुङ्गायते ।

व्यालो माल्यगुणायते विषरसः पीयूषवर्षायते

यस्याङ्गेऽखिललोकवल्लभतमं शीलं समुन्मीलति ॥ ८४ ॥

¹¹ भास्करेणैव] R (comm.); भास्करेणैव R (ed.).

यदचेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकान्तः ।
तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतनिकृतिं कथं सहताम् ॥ ८५ ॥

आज्ञा कीर्तिः पालनं ब्राह्मणानां दानं भोगो मित्रसंरक्षणं च ।
येषामेते षड्गुणा न प्रवृत्ताः कोऽर्थस्तेषां पार्थिवोपाश्रेयेण ॥ ८६ ॥

व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समुज्जृम्भते
भेत्तुं वज्रमणीजशिरीषकुसुमप्रान्तेन संनह्यते ।
माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीहते
नेतुं वाञ्छति यः सतां पथि खलान्सूक्तैः सुधास्यन्दिभिः ॥ ८७ ॥

स्वायत्तमेकान्तहितं विधात्रा विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः ।
विशेषतः सर्वविदां समाजे विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ॥ ८८ ॥

उद्भासिताखिलखलस्य विश्वङ्गलस्य
प्राग्जातविस्मृतनिजाधमकर्मवृत्तेः ।
दैवादवाप्तविभवस्य गुणद्विषोऽस्य
नीचस्य गोचरगतैः सुखमास्यते कैः ॥ ८९ ॥

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं
विद्या भोगकुरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परं दैवतं
विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥ ९० ॥

दाक्षिण्यं स्वजने दया परजने शाठ्यं सदा दुर्जने
प्रीतिः साधुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता ।
शौर्यं शत्रुजने स्मयः खलजने विद्वज्जनेष्वार्जवं
ये चैवं पुरुषाः कलासु कुशलास्तेषां हि लोके स्थितिः ॥ ९१ ॥

करे श्लाघ्यस्त्यागः शिरसि गुरुपादप्रणमनं
मुखे सत्या वाणी विजयि भुजयोः वीर्यमतुलम् ।
हृदि स्वच्छा वृत्तिः श्रुतमधिगतं च श्रवणयो-
र्विनाप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥ ९२ ॥¹²

वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफलकस्थितां
कमठपतिना मध्येपृष्ठं सदा स च धार्यते ।
तमपि कुरुते क्रोडाधीनं पयोधिरनादरा-
दहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ॥ ९३ ॥

स्पृहयति भुजयोरन्तरमायतकरवालकररुहविदीर्णम् ।
विजयश्रीर्वीराणां व्युत्पन्नप्रौढवनितेव ॥ ९४ ॥

लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्या-
मत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाः ।
तेजस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति
सत्यव्रतव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ ९५ ॥

परिवर्तिनि संसारे मर्त्यः को वा न जायते ।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥ ९६ ॥

सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु ।
प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ ९७ ॥

किं कूर्मस्य भ्रव्यथा न वपुषि क्ष्मां न क्षिपत्येव य-
त्किं वा नास्ति परिश्रमो दिनपतेरास्ते न यन्निश्चलः ।

¹² वीर्यमतुलम्] K; पौरुषमहो R.

किं चाङ्गीकृतमुत्सृजञ्जन इव श्लाघ्यो जनो लज्जते
निर्वाहः प्रतिपन्नवस्तुनि सतामेतद्धि गोत्रव्रतम् ॥ ९८ ॥

दूरादर्थं घटयति नवं दूरतश्चापशब्दं
त्यक्त्वा भूयो भवति निरतः सत्कथापादनेषु ।
मन्दं मन्दं रचयति पदं लोकचित्तानुवृत्त्या
कामं मन्त्री कविरिव सदा खेदभारैरमुक्तः ॥ ९९ ॥

दैवेन प्रभुणा स्वयं जगति यद्यस्य प्रमाणीकृतं
तत्तस्योपनयेन्मनागपि महान्नैवाश्रयः कारणम् ।
सर्वाशापरिपूरके जलधरे वर्षत्यपि प्रत्यहं
सूक्ष्मा एव पतन्ति चातकमुखे द्वित्राः पयोबिन्दवः ॥ १०० ॥

अभिमुखनिहतस्य सतस्तिष्ठतु तावज्जयोऽथ वा स्वर्गः ।
उभयबलसाधुवादः श्रवणसुखोऽसौ बतात्यर्थम् ॥ १०१ ॥

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः ।
वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥ १०२ ॥¹³

यदि नाम दैवगत्या जगदसरोजं कदाचिदपि जातम् ।
अवकरनिकरं विकिरति तत्किं कृकवाकुरिव हंसः ॥ १०३ ॥

इति नीतिशतकं ।

अथ शृङ्गारशतकम् ।

¹³ भूषणम्] K; न क्वचित् R.

शुभ्रं सद्म सविभ्रमा युवतयः श्वेतातपत्रोज्ज्वला
लक्ष्मीरित्यनुभूयते स्थिरमिव स्फीते शुभे कर्मणि ।
विच्छिन्ने नितरामनङ्गकलहक्रीडात्रुटत्तन्तुकं
मुक्ताजालामिव प्रयाति झटिति भ्रस्यद्दिशो दृश्यताम् ॥ १ ॥

तावदेव कृतिनामपि स्फुरत्येष निर्मलविवेकदीपकः ।
यावदेव न कुरङ्गचक्षुषां ताड्यते चटुललोचनाञ्छलैः ॥ २ ॥

धन्यास्त एव तरलायतलोचनानां
तारुण्यदर्पघनपीनपयोधराणाम् ।
क्षामोदरोपरिलसत्त्रिवलीलसानां
दृष्ट्वाकृतिं विकृतिमेति मनो न येषाम् ॥ ३ ॥

सदा योगाभ्यासव्यसनवशयोरात्ममनसो-
रविच्छिन्ना मैत्री स्फुरति कृतिनस्तस्य किमिमैः ।
प्रियाणामालापैरधरमधुभिर्वक्रविधुभिः
सनिःश्वासामोदैः सकुचकलशाश्लेषसुरतैः ॥ ४ ॥

वचसि मवति सङ्गत्यागमुद्दिश्य वार्ता
श्रुतमुखरमुखानां केवलं पण्डितानाम् ।
जघनमरुणरत्नग्रन्थिकाञ्चीकलापं
कुवलयनयनानां को विहातुं समर्थः ॥ ५ ॥¹⁴

मत्तेभकुम्भदलने भुवि सन्ति शूराः
केचित्प्रचण्डमृगराजवधेऽपि दक्षाः ।
किंतु ब्रवीमि बलिनां पुरतः प्रसह्य

¹⁴ श्रुत०] K; स्मृति० R.

कन्दर्पदर्पदलने विरला मनुष्याः ॥ ६ ॥

स्मितेन हावेन च लज्जया भिया

पराङ्मुखैर्धकटाक्षवीक्षणैः ।

वचोभिरीर्ष्याकलहेन लीलया

समस्तभावैः खलु बन्धनं स्त्रियः ॥ ७ ॥¹⁵

एताश्चलद्वलयसंततिमेखलोत्थ-

झंकारनूपुररवाहतराजहंस्यः ।

कुर्वन्ति कस्य न मनो विवशं तरुण्यो

वित्रस्तमुग्धहरिणीसदृशाक्षिपातैः ॥ ८ ॥¹⁶

सत्यं जना वच्मि न पक्षपाताल्लोकेषु सप्तस्वपि तथ्यमेतत् ।

नान्यन्मनोहारि नितम्बिनीभ्यो दुःखैकहेतुर्न च कश्चिदन्यः ॥ ९ ॥

लीलावतीनां सहजा विलासास्त एव मूढस्य हृदि स्फुरन्ति ।

रागो नलिन्या हि निसर्गसिद्धस्तत्र भ्रमत्येव मुधा षडङ्घ्रिः ॥ १० ॥

सिद्धाध्यासितकन्दरे हरवृषस्कन्धावरुगणद्रुमे

गङ्गाधौतशिलातले हिमवतः स्थाने स्थिते स्थेयसि ।

कः कुर्वीत परप्रणाममलिनं मानं मनस्वी जनो

यद्वित्रस्तकुरङ्गशावनयना न स्युः स्मरास्त्रं स्त्रियः ॥ ११ ॥¹⁷

दिश वनहरिणीभ्यो वंशकाण्डच्छवीनां

कवलमुपलकोटिच्छिन्नमूलं कुशानाम् ।

¹⁵ हावेन] Rāma (v.l.); भावेन R.

¹⁶ ०रवाहत०] K (v.l.); ०पराजित० R.

¹⁷ परप्रणाममलिनं] K; शिरः प्रणामविगलन० R [rethink?].

शकयुवतिकपोलापाण्डुताम्बूलवल्ली-

दलमरुणनखाग्रैः पाटितं वा वधूभ्यः ॥ १२ ॥¹⁸

असाराः सन्त्येते विरतिविरसा वाथ विषया

जुगुप्स्यन्तां यद्वा ननु सकलदोषास्पदमिति ।

तथाप्यन्तस्तत्त्वप्रणिहितधियामप्यतिबल-

स्तदीयोऽनाख्येयः स्फुरति हृदये कोऽपि महिमा ॥ १३ ॥¹⁹

मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य कार्यमार्याः समर्यादमिदं वदन्तु ।

सेव्या नितम्बाः किमु भूधराणामुत स्मरस्मेरविलासिनीनाम् ॥ १४ ॥

किमिह बहुभिरुक्तैर्युक्तिशून्यैर्वचोभि-

र्द्वयमिह पुरुषाणां सर्वदा सेवनीयम् ।

अभिनवमदलीलालालसं सुन्दरीणां

स्तनभरपरिखिन्नं यौवनं वा वनं वा ॥ १५ ॥

मत्तेभकुम्भपरिणाहिनि कुङ्कुमार्द्रै

कान्तापयोधरतटे रतिखेदखिन्नः ।

वक्षो निधाय भुजमण्डलमध्यवर्ती

धन्यः क्षपां क्षपयति क्षणलब्धनिद्रः ॥ १६ ॥

राजंस्तृष्णाम्बुराशेर्न हि जगति गतः कश्चिदेवावसानं

को वाप्यर्थैः प्रभूतैः स्ववपुषि गलिते यौवने सानुरागः ।

गच्छामः सद्म यावद्वि²⁰कसितकुमुदेन्दीवरालोकिनीना-

¹⁸ शक०] K; शुक्र० R.

¹⁹ सन्त्य०] K; सन्त्व० R. ०विरसा] K; ०विषमा R. जुगुप्स्यन्तां] K; जुगुप्सन्तां R (comm.).

²⁰ यावद्] K; तावद् R.

माक्रम्याक्रम्य रूपं झटिति न जरया लुण्ठयते कामिनीनाम् ॥ १७ ॥²¹

उपरि घनं घनपटलं तिर्यग्गिरयोऽपि नर्तितमयूराः ।
क्षितिरपि कन्दलधवला दृष्टिं पथिकः क्व पातयतु ॥ १८ ॥

संसारेऽस्मिन्नसारे परिणतितरले द्वे गती पण्डितानां
तत्त्वज्ञानामृताम्भःप्लुतिललितधियां याति कालः कदाचित् ।
नो चेन्मुग्धाङ्गनानां स्तनजघनघनाभोगसंयोगिनीनां
स्थूलोपस्थस्थलीषु स्थगितकरतलस्पर्शलोलोद्यमानाम् ॥ १९ ॥²²

कान्तेत्युत्पललोचनेति पृथुलश्रोणीभरेत्युन्नम-
त्पीनोत्तुङ्गपयोधरेति सुमुखाम्भोजेति सुभ्रूरिति ।
दृष्ट्वा माद्यति मोदतेऽभिरमते प्रस्तौति विद्वानपि
प्रत्यक्षाशुचिपुत्रिकां स्त्रियमहो मोहस्य दुश्चेष्टितम् ॥ २० ॥

क्वचित्सभ्रूभङ्गैः क्वचिदपि च लज्जापरिगतैः
क्वचिद्भ्रूवित्रस्तैः क्वचिदपि च लीलाविलसितैः ।
कुमारीणामेतैर्वदनसुभगैर्नेत्रवलितैः
स्फुरन्नीलाब्जानां प्रकरपरिकीर्णा इव दिशः ॥ २१ ॥

वक्त्रं चन्द्रविडम्बि पङ्कजपरीहासक्षमे लोचने
वर्णः स्वर्णमपाकरिष्णुरलिनीजिष्णुः कचानां चयः ।
वक्षोजाविभकुम्भविभ्रमहरौ गुर्वी नितम्बस्थली
वाचां हारि च मार्दवं युवतिषु स्वाभाविकं मण्डनम् ॥ २२ ॥²³

²¹ को वा] D; लोको R (ed.; comm. implies को वा).

²² °स्थलीषु] K; °स्थलाग्र° R.

²³ °विडम्बि] K; °विलासि R.

नामृतं न विषं किञ्चिदेकां मुक्त्वा नितम्बिनीम् ।
सैवामृतलता रक्ता विरक्ता विषवल्लरी ॥ २३ ॥

भ्रूचातुर्यात्कुञ्चिताक्षाः कटाक्षाः
स्निग्धा भावा लज्जितान्ताश्च हासाः ।
लीलामन्दं प्रस्थितं च स्थितं च
स्त्रीणामेतद्भूषणं चायुधं च ॥ २४ ॥

स्मितं किञ्चिद्वक्त्रं सरलतरलो दृष्टिविभवः
परिस्पदो वाचामभिनवविलासोक्तिसरसः ।
गतीनामारम्भः किशलयितलीलापरिकरः
स्पृशन्त्यास्तारुण्यं किमिव न हि रम्यं मृगदृशः ॥ २५ ॥²⁴

स्मृता भवति तापाय दृष्टा तून्मादकारिणी ।
स्पृष्टा भवति मोहाय सा नाम दयिता कथम् ॥ २६ ॥

आवर्तः संशयानामविनयभवनं पत्तनं साहसानां
दोषाणां संनिधानं कपटशतमयं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् ।
स्वर्गद्वारस्य विघ्नं नरकपुरमुखं सर्वमायाकरण्डं
स्त्रीयन्त्रं केन सृष्टं विषममृतमयं प्राणिलोकस्य पाशः ॥ २७ ॥

नो सत्येन मृगाङ्क एव वदनीभूतो न चेन्दीवर-
द्वंद्वं लोचनतां गतं च कनकैरप्यङ्गयष्टिः कृता ।
किं त्वेवं कविभिः प्रतारितमनास्तत्त्वं विजानन्नपि
त्वङ्मांसास्थिमयं वपुर्मृगदृशां मन्दो जनः सेवते ॥ २८ ॥

सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति हि नरस्तावदेवेन्द्रियाणां

²⁴ ०विलासोक्तिसरसः] K; ०रसोक्तिः सरभसम् R.

लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव ।
भ्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथगता नीलपक्ष्माण एते
यावल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति ॥ २९ ॥

यदेतत्पूर्णेन्दुद्युतिहरमुदाराकृतिधरं
मुखाब्जं तन्वद्भ्याः किल वसति यत्राधरमधु ।
इदं तत्किंपाकद्रुमफलमिदानीमतिरसं
व्यतीतेऽस्मिन्काले विषमिव भविष्यत्यसुखदम् ॥ ३० ॥

संसारेऽस्मिन्नसारे कुनृपतिभवनद्वारसेवाकलङ्क-
व्यासङ्गव्यस्तर्घैर्यं कथममलधियो मानसं संनिदध्युः ।
यद्येताः प्रोद्यदिन्दुद्युतिनिचयभृतो न स्युरम्भोजनेत्राः
प्रेङ्खत्काञ्चीकलापाः स्तनभरविनमन्मध्यभागास्तरुण्यः ॥ ३१ ॥

परिमलभृतो वाताः शाखा नवाङ्कुरकोटयो
मधुरविरुतोत्कण्ठाभाजः प्रियाः पिकपक्षिणाम् ।
विरलविरलस्वेदोद्गारा वधूवदनेन्दवः
प्रसरति मधौ धात्र्यां जातो न कस्य गुणोदयः ॥ ३२ ॥²⁵

अच्छाच्छचन्दनरसार्द्रकरा मृगाक्ष्यो
धारागृहाणि कुसुमानि च कौमुदी च ।
मन्दो मरुन्मधुरसः शुचि हर्म्यपृष्ठं
ग्रीष्मे मुदं च मदनं च विवर्धयन्ति ॥ ३३ ॥

शास्त्रज्ञोऽपि प्रगुणमतिरप्यात्मबोधोऽपि बाढं
संसारेऽस्मिन्भवति विरलो भाजनं सद्गतीनाम् ।
येनैतस्मिन्निरयनगरद्वारमुद्धाटयन्ती

²⁵ °पक्षिणाम्] Anon., Rāma, K; °पक्षिणः R.

वामाक्षीणां भवति कुटिलभ्रूलता कुञ्चिकेव ॥ ३४ ॥

उन्मीलत्तवलीतरङ्गवलयो प्रोत्तुङ्गपीनस्तन-
द्वेनोद्गतचक्रवाकयुगला वक्राम्बुजोद्भासिनी ।
कान्ताकारधरा नदीयमभितः क्रूराशया नेष्यते
संसारार्णवमज्जनं यदि ततो दूरेण संत्यज्यताम् ॥ ३५ ॥

इह हि मधुरगीतं नृत्यमेतद्रसोऽयं
स्फुरति परिमलोऽसौ स्पर्श एष स्तनानाम् ।
इति हतपरमार्थैरिन्द्रियैर्भ्राम्यमाणः
स्वहितकरणधूर्तैः पञ्चभिर्वञ्चितोऽस्मि ॥ ३६ ॥

संसार तव पर्यन्तपदवी न दवीयसी ।
अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यादि रे मदिरेक्षणाः ॥ ३७ ॥

कामिनीकायकान्तारे कुचपर्वतदुर्गमे ।
मा संचर मनःपान्थ यत्रास्ते स्मरतस्करः ॥ ३८ ॥

शृङ्गारद्रुमनीरदे प्रसृमरक्रीडारसस्रोतसि
प्रद्युम्नप्रियवान्धवे चतुरतामुक्ताफलोदन्वति ।
तन्वीनेत्रचकोरपार्वणविधौ सौभाग्यलक्ष्मीनिधौ
धन्यः कोऽपि न विक्रियां कलयति प्राप्ते नवे यौवने ॥ ३९ ॥

रागस्यागारमेकं नरकशतमहादुःखसंप्राप्तिहेतु-
मौहस्योत्पत्तिबीजं जलधरपटलं ज्ञानताराधिपस्य ।
कन्दर्पस्यैकमित्रं प्रकटितविविधस्पष्टदोषप्रबन्धं
लोकेऽस्मिन्न ह्यनर्थव्रजकुसुमवनं यौवनादन्यदस्ति ॥ ४० ॥

द्रष्टव्येषु किमुत्तमं मृगदृशः प्रेमप्रसन्नं मुखं
घ्रातव्येष्वपि किं तदास्यपवनः श्राव्येषु किं तद्वचः ।
किं स्वाद्येषु तदोष्ठपल्लवरसः स्पृश्येषु किं तत्तनु-
र्ध्यैयं किं नवयौवने सहृदयैः सर्वत्र तद्विभ्रमाः ॥ ४१ ॥

जात्यन्धाय च दुर्मुखाय च जराजीर्णाखिलाङ्गाय च
ग्रामीणाय च दुःकुलाय च गलत्कुष्ठाभिभूताय च ।
संदत्ते सुमनोहरं निजवपुर्लक्ष्मीलवश्रद्धया
पण्यस्त्रीषु विवेककल्पलतिकाशस्त्रीषु रज्येत कः ॥ ४२ ॥²⁶

कश्चुम्बति कुलपुरुषो वेश्याधरपल्लवं मनोज्ञमपि ।
चारभटचोरचेटकनटविटनिष्ठीवनशरावम् ॥ ४३ ॥

वेश्यासौ मदनज्वाला रूपेन्धनसमेधिता ।
कामिभिर्यत्र ह्यन्ते यौवनानि धनानि च ॥ ४४ ॥

मधुरयं मधुरैरपि कोकिलाकलकलैर्मलयस्य च वायुमिः ।
विरहिणः प्रणिहन्ति शरीरिणो विपदि हन्त सुधापि विषायते ॥ ४५ ॥

तावन्महत्त्वं पाण्डित्यं कुलीनत्वं विवेकिता ।
यावज्ज्वलति नाङ्गेषु हन्त पञ्चेषुपावकः ॥ ४६ ॥

शंभुस्वयंभुहरयो हरिणेक्षणानां
येनाक्रियन्त सततं गुहकुभदासाः ।
वाचामगोचरचरित्रपवित्रिताय
तस्मै नमो भगवते मकरध्वजाय ॥ ४७ ॥²⁷

²⁶ संदत्ते सु०] R; n.b. यच्छन्तीषु K.

²⁷ गुहकुभ०] K; गृहकर्म० R.

स्त्रीमुद्रां झषकेतनस्य जयनीं सर्वार्थसंपत्करी-
मेनां ये प्रविहाय यान्ति कुधियो मिथ्याफलान्वेषिणः ।
ते तेनैव निहत्य निर्दयतरं नग्रीकृता मुण्डिताः
केचित्पञ्चशिखीकृताश्च जटिलाः कापालिकाश्चापारे ॥ ४८ ॥²⁸

विस्तारितं मकरकेतनधीवरेण
स्त्रीसंज्ञितं बिडिशमत्र भवाम्बुराशौ ।
येनाचिरात्तदधरामिषलोलमर्त्य-
मीनान्विकृष्य स पचत्यनुरागवह्नौ ॥ ४९ ॥

उन्मत्तप्रेमसंरम्भादारम्भन्ते यदङ्गनाः ।
तत्र प्रत्यूहमाधातुं ब्रह्मापि खलु कातरः ॥ ५० ॥

प्रणयमधुराः प्रेमोद्गाढाः रसादलसास्तथा
भणितिमधुरा मुग्धप्रायाः प्रकाशितसंमदाः ।
प्रकृतिसुभगा विश्रम्भार्थाः स्मरोदयदायिनो
रहसि किमपि स्वैरालापा हरन्ति मृगीदृशाम् ॥ ५१ ॥²⁹

मालती शिरसि जृम्भणोन्मुखी चन्दनं वपुषि कुङ्कुमाविलम् ।
वक्षसि प्रियतमा मदालसा स्वर्ग एष परिशिष्ट आगमः ॥ ५२ ॥³⁰

कुङ्कुमपङ्ककलङ्कितदेहा गौरपयोधरकम्पितहारा ।
नूपुरहंसरणत्पदपद्मा कं न वशीकुरुते भुवि रामा ॥ ५३ ॥

²⁸ जयनीं] K; परमां R.

²⁹ रसादलसास्] K; प्रसादपदास् R.

³⁰ आगमः] Anon., Rama; आगतः R.

नूनं हि कविवरा विपरीतबोधा
ये नित्यमाहुरबला इति कामिनीस्ताः ।
याभिर्विलोलतरतारकदृष्टिपातैः
शक्रादयोऽपि विजिता अबलः कथं ताः ॥ ५४ ॥

उद्धृत्तः स्तनभार एष तरले नेत्रे चले भ्रूलते
रागाधिष्ठितमोष्ठपल्लवमिदं कुर्वन्तु नाम व्यथाम् ।
सौभाग्याक्षरमालिकेव लिखिता पुष्पायुधेन स्वयं
मध्यस्थापि करोति तापमधिकं रोमावली केन सा ॥ ५५ ॥

धित्तस्य मन्दमनसः कुकवेः कवित्वं
यः स्त्रीमुखं च शशिनं च समीकरोति ।
भ्रूभङ्गविभ्रमविलासनिरीक्षणानि
कोपप्रसादहसितानि कुतश्च चन्द्रे ॥ ५६ ॥³¹

जल्पन्ति सार्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः ।
हृद्गतं चिन्तयन्त्यन्यं प्रियः को नाम योषिताम् ॥ ५७ ॥

स्वपरप्रतारकोऽसौ निन्दति योऽलीकपण्डितो युवतीः ।
यस्मात्तपसोऽपि फलं स्वर्गः स्वर्गेऽपि युवतयोऽप्सरसः ॥ ५८ ॥

विश्रम्य विश्रम्य वन्द्यमाणां छायासु तन्वी विचचार काचित् ।
तनूत्तरीयेण करोद्धृतेन निवारयन्ती शशिनो मयूखान् ॥ ५९ ॥

अदर्शने दर्शनमात्रकामा दृष्टौ परिष्वङ्गरसैकलोलाः ।

³¹ भ्रूभङ्गविभ्रमविलास०] SRK; भ्रूक्षेपविस्मितकटाक्ष० R.

आलिङ्गितायां पुनरायताक्ष्यामाशास्महे विग्रहयोरभेदम् ॥ ६० ॥³²

उरसि निपतितानां श्रस्तधम्मिल्लकानां

मुकुलितनयनानां किञ्चिदुन्मीलितानाम् ।

उपरिसुरतखेदस्विन्नगण्डस्थलाना-

मधरमधु वधूनां भाग्यवन्तः पिबन्ति ॥ ६१ ॥³³

किं गतेन यदि सा न जीवति प्राणिति प्रियतमा तथापि किम् ।

इत्युदीक्ष्य नवमेघमालिकां न प्रयाति पथिकः स्वमन्दिरम् ॥ ६२ ॥

प्राक्मा मेति मनोरथागतगुणं जाताभिलाषं ततः

सत्रीडं तदनु श्लथीकृततनु प्रत्यस्तधैर्यं ततः ।

प्रेमार्द्रस्पृहणीयनिर्भररसक्रीडाप्रगल्भं ततो

निःसङ्गाङ्गविकर्षणाधिकसुखं रम्यं कुलस्त्रीरतम् ॥ ६३ ॥³⁴

तावदेवामृतमयी यावल्लोचनगोचरा ।

चक्षुःपथादपेता तु विषादप्यतिरिच्यते ॥ ६४ ॥

न गम्यो मन्त्राणां न च भवति भैषज्यविषयो

न चापि प्रध्वंसं व्रजति विविधैः शान्तिकशतैः ।

भ्रमावेशादङ्गे किमपि विदधद्भङ्गमसमं

स्मरापस्मारोऽयं भ्रमयति दृशौ घूर्णयति च ॥ ६५ ॥

नूनमाज्ञाकरस्तस्याः सुभ्रुवो मकरध्वजः ।

³² लोलाः] K v.1.; लोला R.

³³ उपरिसुरत०] K; सुरतजनित० R.

³⁴ मा मेति] K; प्राप्तेति R.

यद्गुणनेत्रसंचारसूचितेऽपि प्रवर्तते ।। ६६ ।।³⁵

सति प्रदीपे सत्यग्नौ सत्सु तारामणीन्दुषु ।

विना मे मृगशावाक्ष्या तमोभूतमिदं जगत् ।। ६७ ।।

मुखेन चन्द्रकान्तेन महानीलैः शिरोरुहैः ।

ओष्ठाभ्यां विद्रुमाभाभ्यां रेजे रत्नमयीव सा ।। ६८ ।।

गुरुणा स्तनभारेण मुखचन्द्रेण भास्वता ।

शनैश्चराभ्यां पादाभ्यां रेजे ग्रहमयीव सा ।। ६९ ।।

असितात्मा सुसंनद्धः समाविष्कृतचापलः ।

भुजंगकुटिलस्तस्या भ्रूविक्षेपः खलायते ।। ७० ।।

मुग्धे धानुष्कता केयमपूर्वां तव दृश्यते ।

यया विध्यसि चेतांसि गुणैरेव न सायकैः ।। ७१ ।।

एको रागिषु राजते प्रियतमादेहार्धहारी हरो

नीरागेषु जिनो विमुक्तललनासङ्गो न यस्मात्परः ।

दुर्वारस्मरवाणपन्नगविषव्यासङ्गमुग्धो जनः

शेषः कामविडम्बितो हि विषयान्मोक्तुं न मोक्तुं क्षमः ।। ७२ ।।

इदमनुचितमक्रमश्च पुंसां यदिह जरास्वपि मान्मथा विकाराः ।

इदमपि न कृतं नितम्बिनीनां स्तनपतनावधि जीवितं रतं वा ।। ७३ ।।

व्यादीर्घेण चलेन वक्रगतिना तेजस्विना भोगिना

नीलाब्जद्युतिनाहिना वरमहं दष्टो न तच्चक्षुषा ।

³⁵ यद्गुणनेत्रसंचारसूचिते] K; यतस्तन्नेत्रसंचारसूचितेषु R.

दष्टे सन्ति चिकित्सका दिशि दिशि प्रायेण धर्मार्थिनो
मुग्धाक्षीक्षणवीक्षितस्य न हि मे वैद्यो न चाप्यौषधम् ॥ ७४ ॥

विरहोऽपि संगमः खलु परस्परं संगतं मनो येषाम् ।
अतिविघटितं हि हृदयं संगमेऽपि विरहं विशेषयति ॥ ७५ ॥

संगमविरहवितर्के वरमिह विरहो न संगमस्तस्याः ।
संगम एका भवती विरहे जगन्ति त्वन्मयानि स्युः ॥ ७६ ॥

अपसर सखे दूरादस्मात्कटाक्षविषानला-
त्प्रकृतिविषमाद्योषित्सर्पाद्विलासफणाभृतः ।
इतरफणिना दष्टः शक्यश्चिकित्सितुमौषधै-
श्चटुलवनिताभोगिग्रस्तं त्यजन्ति हि मन्त्रिणः ॥ ७७ ॥

तस्याः स्तनौ यदि घनौ जघनं च हारि
वक्रं च चारु तव चित्त किमाकुलत्वम् ।
पुण्यं कुरुष्व यदि तेषु तवास्ति वाञ्छा
पुण्यैर्विना न हि भवन्ति समीहितार्थाः ॥ ७८ ॥

पान्थस्त्रीविरहानलद्युतिकलामातन्वती मञ्जरी
माकन्देषु पिकाङ्गनाभिरधुना सोत्कण्ठमालोक्यते ।
अप्येते नवपाटलापरिमलप्राग्भारपाटच्चरा
वान्ति क्लान्तिवितानतानवकृतः श्रीखण्डशैलानिलाः ॥ ७९ ॥³⁶

इतो विद्युद्वल्लीविलसितमितः केतकतरुः
स्फुरद्गन्धः प्रोद्यज्जलदनिनदस्फूर्जितमितः ।
इतः केकिक्रीडाकलकलरवः पक्षमलदृशां

³⁶ आलोक्यते] K, R (v.l.); आलिङ्ग्यते R.

कथं यास्यन्त्येते विरहदिवसाः संभृतरसाः ॥ ८० ॥

इमे तारुण्यश्रीनवपरिमलाः प्रौढसुरत-
प्रतापप्रारम्भाः स्मरविजयदानप्रतिभुवः ।
चिरं चेतश्चौरा अभिनवविकारैकगुरवो
विलासव्यापाराः किमपि विजयन्ते मृगदृशाम् ॥ ८१ ॥

आवासः किलकिंचितस्य दयिता पार्श्वे विलासालसा
कर्णे कोकिलकामिनीकलरवः स्मेरो लतामण्डपः ।
गोष्ठी सत्कविमिः समं कतिपयैर्मुग्धाः सुधांशोः कराः
केषां चित्सुखयन्ति चात्र हृदयं चैत्रे विचित्राः स्रजः ॥ ८२ ॥

सुधाशुभ्रं धाम स्फुरदमलरश्मिः शशधरः
प्रियावक्राम्भोजं मलयजरसश्चारुसुरभिः ।
स्रजो हृद्यामोदास्तदिदमखिलं रागिणि जने
करोत्यन्तः क्षोमं न तु विषयसंसर्गविमुखे ॥ ८३ ॥

आवासिः क्रियतां गाङ्गे पापवारिणि वारिणि ।
स्तनद्वये तरुण्या वा मनोहारीणि हारिणि ॥ ८४ ॥

असूचीसंचारे तमसि नभसि प्रौढजलद-
ध्वनिप्राङ्मन्ये पतति पृषतानां च निचये ।
इदं सौदामिन्याः कनककमनीयं विलसितं
मुदं च म्लानिं च प्रथयति पथि³⁷ स्वैरसुदृशाम् ॥ ८५ ॥³⁸

केशाः संयमिनः श्रुतेरपि परं पारं गते लोचने ।

³⁷ पथि] K; ०तरां R.

³⁸ प्राङ्मन्ये] K; प्रोञ्चन्मध्ये R.

अन्तर्वक्रमपि स्वभावशुचिभिः कीर्णं द्विजानां गणैः ।
मुक्तानां सतताधिवासरुचिरं वक्षोजकुम्भद्वय-
मित्थं तन्वि वपुः प्रशान्तमपि ते रक्तिं करोत्येव नः ॥ ८६ ॥

प्रिये प्रणयकुपितानां तावत्पदमातनोति हृदि मानः ।
भवति न यावच्चन्दनतरुसुरभिर्मलयपवमानः ॥ ८७ ॥

सहकारकुसुमकेसरनिकरभरामोदमूर्च्छितदिगन्ते ।
मधुरमधुरविधुरमधुपे मधौ भवेत्कस्य नोत्कण्ठा ॥ ८८ ॥

स्त्रजो हृद्यामोदा व्यजनपवनं चन्द्रकिरणा-
न्यरागं कासारं मलयजरसं सीधु विशदम् ।
शुचिं सौधोत्संज्ञं प्रतनु वसनं पङ्कजदृशो
निदाघर्तावेतद्विलसति लभन्ते सुकृतिनः ॥ ८९ ॥

वियदुपचितमेघं भूमयः कन्दलिन्यो ।
नवकुटजकदम्बामोदिनो गन्धवाहाः ।
शिखिकुलकलकेकारावरम्या वनान्ताः
सुखिनमसुखिनं वा सर्वमुत्कण्ठयन्ति ॥ ९० ॥

तरुणीवेषोद्दीपितकामा विकसितजातीपुष्पसुगन्धिः ।
उन्नतपीनपयोधरभारा प्रावृषि कुरुते कस्य न हर्षम् ॥ ९१ ॥³⁹

आसारेण न हर्म्यतः प्रियतमैर्यातुं बहिः शक्यते
शीतोत्कम्पनिमित्तमायतदृशा गाढं समालिङ्ग्यते ।
जालैः शीकरशीतलाश्च मरुतो रत्यन्तखेदच्छिदो
धन्यानां बत दुर्दिनं सुदिनतां याति प्रियासंगमे ॥ ९२ ॥

³⁹ तरुणीवेषोद्दी०] Anon.; तरुणी चैषा दी० R; तरुणीवेषा दी० K.

अर्धं नीत्वा निशायाः सरभससुरतायाससंश्लेषयोगैः
प्रोद्धूतासह्यतृष्णो मधुमदनिरतो हर्म्यपृष्ठे विविक्ते ।
संभोगक्लान्तकान्ताशिथिलभुजलतावर्जितं कर्करीतो
ज्योत्स्नाभिन्नाच्छधारं न पिबति सलिलं शारदं मन्दभाग्यः ॥ ९३ ॥

प्रोद्यत्प्रौढप्रियंगुद्युतिभृति विदलत्कुन्दमाद्यद्विरेफे
काले प्रालेयवातप्रचलविकसितोद्दाममन्दारदासि ।
येषां नो कण्ठलम्ना क्षणमपि तुहिनक्षोददक्षा मृगाक्षी
तेषामायामियामा यमसदनसमा यामिनी याति यूनाम् ॥ ९४ ॥

हेमन्ते दधिदुग्धसर्पिरशना माञ्जिष्ठवासोभृतः
काश्मीरद्रवसान्द्रदिग्धवपुषः खिन्ना विचित्रै रतैः ।
वृत्तोरुस्तनकामिनीजनकृताश्लेषा गृहाभ्यन्तरे
ताम्बूलीदलपूगपूरितमुखा धन्याः सुखं शेरते ॥ ९५ ॥

चुम्बन्तो गण्डभिक्तीरलकवति मुखे सात्कृतान्यादधाना
वक्षःसूत्कञ्चुकेषु स्तनभरपुलकोद्भेदमापादयन्तः ।
ऊरूनाकम्पयन्तः पृथुजघनतटाच्छ्रंसयन्तोऽशुकानि
व्यक्तं कान्ताजनानां विटचरितभृतः शौशिरा वान्ति वाताः ॥ ९६ ॥

केशानाकुलयन्दृशौ मुकुलयन्वासो बलादाक्षिप-
न्नातन्वन्पुलकोद्गमं प्रकटयन्नावेगकम्पं गतेः ।
वारं वारमुदारसीत्कृतकृतो दन्तच्छन्दान्पीडय-
न्प्रायः शौशिर एष संप्रति मरुत्कान्तासु कान्तायते ॥ ९७ ॥

राजते राजमानाया एष बिम्बाधरव्रणः ।
सुधां पीत्वेव कान्तेन स तच्छेषः समुद्धृतः ॥ ९८ ॥

वेराग्यं संश्रयत्येको नीतौ भ्रमति चापरः ।

शृङ्गारे रमते कश्चिद्गुचिभेदात्परस्परम् ॥ ९९ ॥

यद्यस्य नाभिरुचितं न तत्र तस्य स्पृहा मनोज्ञोऽपि ।

रमणीयेऽपि सुधांशौ नलिनी नानुरागमाधत्ते ॥ १०० ॥

इति शृङ्गारशतकं ।

अथ वैराग्यशतकम् ।

दिक्कालाद्यनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये ।

स्वानुभूत्येकमानाय नमः शान्ताय तेजसे ॥ १ ॥

बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः ।

अज्ञानोपहताश्चान्ये जीर्णमङ्गैः सुभाषितम् ॥ २ ॥

न संसारोत्पन्नं चरितमनुपश्यामि कुशलं

विपाकः पुण्यानां जनयति भयं मे विमृशतः ।

महद्भिः पुण्यौघैश्चिरपरिगृहीताश्च विषया

महान्तो जायन्ते व्यसनमिव दातुं विषयिणाम् ॥ ३ ॥

भ्रान्त्वा देशमनेकदुर्गविषमं प्राप्तं न किञ्चित्फलं

त्यक्त्वा शीलकुलाभिमानमुचितं सेवकृता निःफला ।

भुक्तं मानविवर्जितं परगृहेष्वाशङ्कया काकव-

त्तृष्णे जृम्भणि पापकर्मनिरते नाद्यापि संतुष्यसि ॥ ४ ॥⁴⁰

⁴⁰ जृम्भणि] K; वैरिणि R.

उत्खातं निधिशङ्खा क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो
निस्तीणः सरितां पतिर्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः ।
मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः
प्राप्तः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णे सकामा भव ॥ ५ ॥

खलोल्लापाः सोढाः कथमपि तदाराधनपरै-
र्निगृह्यान्तर्बाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा ।
कृतो वित्तस्तम्भप्रतिहताधियामञ्जलिरपि
त्वमाशे मोघाशे किमपरमतो नर्तयसि माम् ॥ ६ ॥

गात्रैर्गिरा च विकलश्चटुमीश्वराणां
कुर्वन्नयं प्रहसनस्य नटः कृतोऽसि ।
तं त्वां पुनः पलितवर्णकभाजमेनं
नाट्येन केन नटयिष्यति दीर्घमायुः ॥ ७ ॥⁴¹

आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जीवितं
व्यापारैर्बहुकार्यभारगुरुभिः कालो न विज्ञायते ।
दृष्ट्वा जन्मजराविपत्तिमरणं त्रासश्च नोत्पद्यते
पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत् ॥ ८ ॥

दीना दीनमुखैः सदैव शिशुकैराकृष्टजीर्णाम्बरा
क्रोशाद्भिः क्षुधितैर्नरैर्नं विधुरा दृश्येत चेद्देहिनी ।
याच्त्राभङ्गभयेन गद्गदगलत्रुट्याद्विलीनाक्षरं
को देहीति वदेत्स्वदग्धजठरस्यार्थं मनस्वी पुमानं ॥ ९ ॥

⁴¹ °वर्णक°] SRK; °कर्णक° R. In *pāda c. Sadukti. 2207* gives *na* (so K, who records no variants), which is dubious; SRK 1526 seems to me to rewrite in the first person. [But aren't all of B's laments here in the first person?]

निवृत्ता भोगेच्छा पुरुषबहुमानो विगलितः
समानाः स्वर्याताः सपदि सुहृदो जीवितसमाः ।
शनैर्यष्ट्युत्थानं घनतिमिररुद्धे च नयने
अहो धृष्टः कायस्तदपि मरणापायचकितः ॥ १० ॥

हिंसाशून्यमयत्नलभ्यमशनं धात्रा मरुत्कल्पितं
व्यालानां पशवस्तृणाङ्कुरभुज सृष्टाः स्थलीशायिनः ।
संसारार्णवलङ्घनक्षमधियां वृत्तिः कृता सा नृणां
यामन्वेपयतां प्रयान्ति सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः ॥ ११ ॥

न ध्यातं पदमीश्वरस्य विधिवत्संसारविच्छित्तये
स्वर्गद्वारकपाटपाटनपटुर्धर्मोऽपि नोपार्जितः ।
रामापीनपयोधरोरुयुगलं स्वप्नेऽपि नालिङ्गितं
मातुः केवलमेव यौवमवनच्छेदे कुठारा वयम् ॥ १२ ॥

भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्तास्तपो न तप्तं वयमेव तप्ताः ।
कालो न यातो वयमेव यातास्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ॥ १३ ॥

क्षान्तं न क्षमया गृहोचितसुखं त्यक्तं न संतोषतः
सोढा दुःसहशीतषाततपनक्लेशा न तप्तं तपः ।
ध्यातं वित्तमहर्निशं नियमितप्राणैर्न शंभोः पदं
तत्तकर्म कृतं यदेव मुनिभिस्तैस्तैः फलैर्वञ्चिताः ॥ १४ ॥

वलीभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः ।
गात्राणि शिथिलायन्ते वृष्णौका तरुणावते ॥ १५ ॥

येनैवाम्बरखण्डेन संवीतो निशि चन्द्रमाः ।
तेनैव च दिवा भानुः पश्य दौर्गत्यमेतयोः ॥ १६ ॥

अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषया
वियोगे को भेदस्त्यजति न जनो यस्त्वयममून् ।
व्रजन्तः स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय मनसः
स्वयं त्यक्त्वा ह्येते शमसुखमनन्तं विदधते ॥ १७ ॥

कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलो
व्रणी पूयक्लिन्नः कृमिकुलशतैरावृततनुः ।
क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरककपालार्पितगलः
शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येष मदनः ॥ १८ ॥

भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं
शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रम् ।
वस्त्रं विशीर्णपटरखण्डमयी च कन्या
हा हा तथापि विषया न परित्यजन्ति ॥ १९ ॥

स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ
मुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन तुलितम् ।
स्रवन्मूत्रक्लिन्नं करिवरकरस्पर्धि जघनं
अहो निन्द्यं रूपं कविजनविशेषैर्गुरु कृतम् ॥ २० ॥⁴²

फलमलमशनाय स्वादु पानाय तोयं
शयनमवनिपृष्ठं बल्कले वाससी नु ।
नवधनमधुपानभ्रान्तसर्वेन्द्रियाणा-
मविनयमनुमन्तुं नोत्सहे दुर्जनानाम् ॥ २१ ॥⁴³

⁴² अहो] K, R (comm.); मुहुर् R (ed.).

⁴³ नव.] R; consider K's लव. (see p. 76 crit. ed.).

अजानन्दाहात्म्यं पततु शलमस्तीव्रदहने
स मीनोऽप्यज्ञानाद्विडिशयुतमश्नातु पिशितम् ।
विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जालजटिला-
न्न मुञ्चामः कामानहह गहनो मोहमहिमा ॥ २२ ॥

विपुलहृदयैर्धन्यैः कैश्चिज्जगज्जनितं पुरा
विधृतमपरैर्दत्तं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा
इह हि भुवनान्यन्ये धीराश्चतुर्दश भुञ्जते
कतिपयपुरस्वाम्ये पुंसां क एष मदज्वरः ॥ २३ ॥

त्वं राजा वयमप्युपासितगुरुप्रज्ञाभिमानोन्नताः
ख्यातस्त्वं विभवैर्यशांसि कवयो दिक्षु प्रतन्वन्ति नः ।
इत्थं मानद नातिदूरमुभयोरप्यावयोरन्तरं
यद्यस्मासु पराङ्मुखोऽसि वयमप्येकान्ततो निःस्पृहाः ॥ २४ ॥

अभुक्तायां यस्यां क्षणमपि न यातं नृपशतै-
र्भुवस्तस्या लाभो क इव बहुमानः क्षितिभुजाम् ।
तदंशस्याप्यंशे तदवयवलेशेऽपि पतयो
विषादे कर्तव्ये विदधति जडाः प्रत्युत मदम् ॥ २५ ॥

मृत्पिण्डो जलरेखया वलयितः सर्वोऽप्ययं नन्वणु-
स्त्वंशीकृत्य स एव संयुगशतै राज्ञां शतैर्भुज्यते ।
ते दद्युर्ददतेऽथ वा न किमपि क्षुद्रा दरिद्रा भृशं
धिग्धिक्तान्पुरुषाधमान्धनकणं वाञ्छन्ति तेभ्योऽपि ये ॥ २६ ॥⁴⁴

न नटा न विटा न गायना न परद्रोहकृतैकबुद्धयः ।
स्तनभारानमिता न योषितो नृपसद्मसु नाम के वयम् ॥ २७ ॥

⁴⁴ वलयितः] R (comm.); परिवृतः R (ed.).

स जातः कोऽप्यासीन्मदनरिपुणा मूर्ध्नि धवलं
कपालं यस्योच्चैर्विनिहितमलंकारविधये ।
नृभिः प्राणत्राणप्रवणमतिभिः कैश्चिदधुना
नमद्भिः कः पुंसामयमतुलदर्पज्वरभरः ॥ २८ ॥

अशीमहि वयं भिक्षामाशावासो वसीमहि ।
शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥ २९ ॥

अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि च गिरामीशमहे यावदित्थं
शूरस्त्वं वाग्मिदर्पज्वरशमनविधावक्षयं पाटवं नः ।
सेवन्ते त्वां मदान्धा मतिमलहतये मामपि श्रोतुकामा
मय्यप्यास्था न ते चेत्त्वयि मम सुतरामेष राजन्नातोऽस्मि ॥ ३० ॥

यदा किञ्चिज्ज्ञोऽहं गज इव मदान्धः समभवं
तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदवलितं मम मनः ।
यदा किञ्चित्किञ्चिद्बुधजनसकाशादवगतं
तदा मुखोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः ॥ ३१ ॥

माने म्हायिनि खण्डिते च वसुनि व्यर्थं प्रयातेऽर्थिनि
क्षीणे बन्धुजने गते परिजने नष्टे शनैर्यौवने ।
युक्तं केवलमेतदेव सुधियां यज्जह्नुकन्यापयः-
पूतग्रावगिरीन्द्रकन्दरदरीकुञ्जे निवासः क्वचित् ॥ ३२ ॥

परेषां चेतांसि प्रतिदिवसमाराध्य बहुधा
प्रसादं किं नेतुं विशसि हृदय क्लेशकलिलम् ।
प्रसन्ने त्वय्यन्तःस्वयमुदितचिन्तामणिगुणे

विविक्तः संकल्पः किमभिलषितं पुष्यति न ते ॥ ३३ ॥⁴⁵

अनावर्ती कालो व्रजति स वृथा तन्न गणितं
दशास्तास्ताः सोढा व्यसनशतसंपातविधुराः ।
कियद्वा वक्ष्यामः किमिव बत नात्मन्यपकृतं
त्वया यावत्तावत्पुनरपि तदेव व्यवसितम् ॥ ३४ ॥⁴⁶

अमीषां प्राणानां तुलितबिशिनीपत्रपयसां
कृते किं नास्माभिर्विगलितविवेकैर्व्यवसितम् ।
यदाड्यानामग्रे द्रविणमदनिःसंज्ञमनसां
कृतं वीतव्रीडैर्निजगुणकथापातकमपि ॥ ३५ ॥

भ्रातः कष्टमहो महान्स नृपतिः सामन्तचक्रं च त-
त्पार्श्वं तस्य च सापि राजपरिषत्ताश्चन्द्रबिम्बाननाः ।
उद्रिक्तः स च राजपुत्रनिवहस्ते बन्दिनस्ताः कथाः
सर्वं यस्य वशाद्गतास्मृतिपदं कालाय तस्मै नमः ॥ ३६ ॥

वयं येभ्यो जाताश्चिरमपगता एव खलु ते
समं येः संवृद्धाः स्मृतिविषयतां तेऽपि गमिताः ।
इदानीमेते स्मः प्रतिदिवसमासन्नपतना
गतास्तुत्यावस्थां सिकतिलनदीतीरतरुभिः ॥ ३७ ॥

यत्रानेकाः क्वचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको
यत्राप्येकस्तदनु बहवस्तत्र चान्ते न चैकः ।
इत्थं चेमौ रजनिदिवसौ दोलयन्द्वाविवाक्षौ
कालः काल्या सह बहुकलः क्रीडति प्राणिसारैः ॥ ३८ ॥

⁴⁵ विविक्तः] Anon., SĀ; विमुक्तः R; nb विमुक्तेः K.

⁴⁶ अपकृतम्] nb उपकृतम् K. त्वया] nb वयम् K.

तपस्यन्तः सन्तः किमधिनिवसामः सुरनदीं
गुणोदारान्दारानुत परिचरामः सविनयम् ।
पिबामः शास्त्रौघानुत विविधकाव्यामृतरसा-
न्न विद्मः किं कुर्मः कतिपयनिमेषायुषि जने ॥ ३९ ॥

गङ्गातीरे हिमगिरिशिलाबद्धपद्मासनस्य
ब्रह्मध्यानाभ्यसनविधिना योगनिद्रां गतस्य ।
किं तैर्भाव्यं मम सुदिवसैर्यत्र ते निर्विशङ्काः
कण्डूयन्ते जरठहरिणाः शृङ्गमङ्गे मदीये ॥ ४० ॥

स्फुरत्स्फारज्योत्स्नाधवलिततले कापि पुलिने
सुखासीमाः शान्तध्वनिषु रजनीषु द्युसरितः ।
भवाभोगोद्विग्नाः शिव शिव शिवेत्यासवचसः
कदा स्यामानन्दोद्गतबहुलबाष्पप्लुतदृशः ॥ ४१ ॥

शिरः शार्वं स्वर्गात्पशुपतिशिरस्तः क्षिर्तिधरं
गिरीन्द्रादुत्तुङ्गादवनिमवनेश्वापि जलधिम् ।
अधोघो गङ्गेयं पदमुपगता स्तोकमथवा
विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतसुखः ॥ ४२ ॥

आशा नाम नदी मनोरथजला तृष्णातरङ्गाकुला
रागग्राहवती वितर्कविहगा धैर्यद्रुमध्वंसिनी ।
मोहावर्तसुदुस्तरातिगहना प्रोत्तुङ्गचिन्तातटी
तस्याः पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वराः ॥ ४३ ॥

आसंसारं त्रिभुवनमिदं चिन्वतां तात ताट-
ङ्गैवास्माकं नयनपदवीं श्रोत्रवर्त्मागतो वा ।

योऽयं धत्ते विषयकरिणीगाढरूढाभिमान-
क्षीवस्यान्तः करणकरिणः संयमालानलीलाम् ॥ ४४ ॥

ये वर्धन्ते धनपतिपुरः प्रार्थनादुःखदीर्घा
ये चाल्पत्वं दधति विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः ।
तेषामन्तः स्फुरितहसितं वासराणां स्मरेयं
ध्यानच्छेदे शिखरिकुहरग्रावशय्यानिषण्णः ॥ ४५ ॥⁴⁷

विद्या नाधिगता कलङ्करहिता वित्तं च नोपार्जितं
शुश्रूषापि समाहितेन मनसा पित्रोर्न संपादिता ।
आलोलायतलोचना युवतयः स्वप्नेऽपि नालिङ्गिताः
कालोऽयं परपिण्डलोलुपतया काकैरिव प्रेरितः ॥ ४६ ॥⁴⁸

वितीर्णे सर्वस्वे तरुणकरुणापूर्णहृदयाः
स्मरन्तः संसारे विगुणपरिणामा विधिगतीः ।
वयं पुण्येऽरण्ये परिणतशरच्चन्द्रकिरणे
त्रिषामा नेष्यामो हरचरणचित्तैकशरणाः ॥ ४७ ॥

वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्वं च लक्ष्म्या
सम इह परितोषो निर्विशेषो विशेषः ।
स तुं भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला
मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान्को दरिद्रः ॥ ४८ ॥

यदेतत्स्वाच्छन्द्यं विहरणमकार्पण्यमशनं
सहार्यैः संवासः श्रुतमुपशमैकव्रतफलम् ।
मनो मन्दस्पदं बहिरपि चिरस्यापि विमृश-

⁴⁷ वर्धन्ते] K; वर्तन्ते R.

⁴⁸ प्रेरितः] R (comm.); प्रेषितः R (ed.).

न्न जाने कस्यैषा परिणतिरुदारस्य तपसः ॥ ४९ ॥

पाणिः पात्रं पवित्रं भ्रमणपरिगतं भैक्ष्यमक्षय्यमन्नं
विस्तीर्णं वस्त्रमाशादशकमपमलं तल्पमस्वल्पमुर्वी ।
येषां निःसङ्गताङ्गीकरणपरिणतिस्वान्तसंतोषिणस्ते
धन्याः संन्यस्तदैन्यव्यतिकरनिकराः कर्म निर्मूलयन्ति ॥ ५० ॥

दुराराध्यः स्वामी तुरगचलचित्ताः क्षितिभुजो
वयं तु स्थूलेच्छाः सुमहति पदे बद्धमनसः ।
जरा देहं मृत्युर्हरति दयितं जीवितमिदं
सखे नान्यच्छ्रेयो जगति विदुषोऽन्यत्र तपसः ॥ ५१ ॥

भोगा मेघवितानमध्यविलसत्सौदामिनीचञ्चला
आयुर्वायुविघट्टिताभ्रपटलीलीनाम्बुवद्भङ्गुरम् ।
लोला यौवनलालना तनुभृतामित्याकलय्य द्रुतं
योगे धैर्यसमाधिसिद्धिसुलभे बुद्धिं विदध्वं बुधाः ॥ ५२ ॥

पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छन्नपालीं कपाली-
मादाय न्यायगर्भद्विजहुतहुतभुग्धूमधूम्रोपकण्ठम् ।
द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुधार्तो
मानी प्राणी स धन्यो न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥ ५३ ॥⁴⁹

चण्डालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथ किं तापसः
किं वा तत्त्वनिवेशपेशलमतिर्योगीश्वरः कोऽपि किम् ।
इत्युत्पन्नविकल्पजल्पमुखरैः संभाव्यमाना जनै-
र्न क्रुद्धाः पथि नैव तुष्टमनसो यान्ति स्वयं योगिनः ॥ ५४ ॥

⁴⁹ न्याय०] R (comm.); ज्ञान० R (ed.).

एतस्माद्विरमेन्द्रियार्थगहनादायासकादाश्रय
श्रेयोमार्गमशेषदुःखशमनव्यापारदक्षं क्षणात् ।
शान्तं भावमुपेहि संत्यज निजां कल्लोललोलं गतिं
मा भूयो भज भङ्गुरां भवरतिं चेतः प्रसीदाधुना ॥ ५५ ॥

पुण्यैर्मूलफलैः प्रियैः प्रणयिनीं वृत्तिं कुरुष्वाधुना
भूशय्या तरुवल्कलैरकरुणैरुत्तिष्ठ यामो वनम् ।
क्षुद्राणामविवेकमूढमनसां यत्रेश्वराणां सदा
वित्तव्याधिविकारविह्वलगिरां नामापि न श्रूयते ॥ ५६ ॥⁵⁰

मोहं मार्जय तामुपाश्रय रतिं चन्द्रार्धचूडामणौ
चेतः स्वर्गतरङ्गिणीतटभुवामासङ्गमङ्गीकुरु ।
को वा वीचिषु बुद्धुदेषु च तडिल्लेखासु च स्त्रीषु च
ज्वालाग्रेषु च पन्नगेषु च सरिद्वेगेषु च प्रत्ययः ॥ ५७ ॥

अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः
पृष्ठे लीलावलयरणितं चामरग्राहिणीनाम् ।
यद्यस्त्येवं कुरु भवरसास्वादाने लम्पटत्वं
नो चेत्चेतः प्रविश सहसा निर्विकल्पे समाधौ ॥ ५८ ॥

विरमत बुधा योषित्सङ्गात्सुखात्क्षीणभङ्गुरा-
त्कुरुत करुणामैत्रीप्रज्ञावधूजनसंगमम् ।
न खलु नरके हाराकान्तं घनस्तनमण्डलं
शरणमथ वा श्रोणीबिम्बं रणन्मणिमेखलम् ॥ ५९ ॥

प्राण्याघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं
काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ।

⁵⁰ तरु०] R (comm.); तृण० R (ed.)

तृष्णास्त्रोतोविभङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा
सामान्यः सर्वशास्त्रञ्चनुपहतगतिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥ ६० ॥

मातर्लक्ष्मि भजस्व कंचिदपरं मत्काङ्क्षिणी मा स्म भू-
र्भोगेभ्यः स्पृहालवस्तव वशे का निःस्पृहाणामसि ।
सद्यःस्यूतपलाशपत्रपुटिकापात्रे पवित्रीकृते
भिक्षासक्तुभिरेव संप्रति वयं वृत्तिं समीहामहे ॥ ६१ ॥

यूयं वयं वयं यूयमित्यासीन्मतिरावयोः ।
किं जातमधुना येन यूयं यूयं वयं वयम् ॥ ६२ ॥

रम्यं हर्म्यतलं न किं वसतये श्रव्यं न गेयादिकं
किं वा प्राणसमासमागमसुखं नैवाधिकं प्रीतये ।
किंतूद्भ्रान्तपतत्पतंगपवनव्यालोलदीपाङ्कुर-
च्छायाचञ्चलमाकलय्य सकलं सन्तो वनान्तं गताः ॥ ६३ ॥

किं कन्दाः कन्द्रेभ्यः प्रलयमुपगता निर्झरा वा गिरिभ्यः
प्रध्वस्ता वा तरुभ्यः सरसफलभृतो वल्कलिन्यश्च शाखाः ।
वीक्ष्यन्ते यन्मुखानि प्रसभमपगतप्रंश्रयाणां खलानां
दुःखोपात्ताल्पवित्तस्मयवशपवनानर्तितभ्रूलतानि ॥ ६४ ॥⁵¹

समारम्भा भग्नाः कति न कति वारांस्तव पशो
पिपासोस्तुच्छेऽस्मिन्द्रविणमृगतृष्णार्णवजले ।
तथापि प्रत्याशा विरमति न तेऽद्यार्पि शतधा
न दीर्णं यच्चेतो नियतमशनिग्रावघटितम् ॥ ६५ ॥

एकाकी निःस्पृहः शान्तः पाणिपात्रो दिगम्बरः ।

⁵¹ अपगत०] R (comm.); उपगत० R (ed.).

कदा शंभो भविष्यामि कर्मनिर्मूलनक्षमः ॥ ६६ ॥

प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुघास्ततः किं
कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः किम् ।
न्यस्तं पदं शिरसि विद्विषतां ततः किं
संमानिताः प्रणयिनो विभवैस्ततः किम् ॥ ६७ ॥⁵²

भक्तिर्भवे मरणजन्मभयं हृदिस्थं
स्नेहो न बन्धुषु न मन्मथजा विकाराः ।
संसर्गदोषरहिता विजना वनान्ता
वैराग्यमस्ति किमतः परमर्थनीयम् ॥ ६८ ॥

तस्मादनन्तमजरं परमं विकाशि
तद्वह्य चिन्तय किमेभिरसद्विकल्पैः ।
यस्यानुषङ्गिण इमे भुवनाधिपत्य-
भोगादयः कृपणलोकमता भवन्ति ॥ ६९ ॥

रात्रिः सैव पुनः स एव दिवसो मत्वाबुधा जन्तवो
धावन्त्युद्यमिनस्तथैव निभृतप्रारब्धतत्तत्क्रियाः ।
व्यापारैः पुनरुक्तभुक्तविषयैरेवंविधेनामुना
संसारेण कदर्थिताः कथमहो मोहान्न लज्जामहे ॥ ७० ॥

मही शक्ता शय्या विपुलमुपधानं भुजलता
वितानं चाकाशं व्यजनमनुकूलोऽयमनिलः ।
स्फुरद्दीपश्चन्द्रो विरतिवनितासङ्गमुदितः
सुखं शान्तः शेते मुनिरतनुभूतिर्नृप इव ॥ ७१ ॥

⁵² *Pādas* b and d transposed, with K.

किं वेदैः स्मृतिभिः पुराणपठनैः शास्त्रैर्महाविस्तरैः
स्वर्गग्रामकुटीनिवासफलदैः कर्मक्रियाविभ्रमैः ।
मुत्तवैकं भवभारदुःखरचनाविध्वंसकालानलं
स्वात्मानन्दपदप्रवेशकलनं शेषा वणिग्वृत्तयः ॥ ७२ ॥

आयुः कल्लोललोलं कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्री-
रर्थाः संकल्पकल्या घनसमयतडिद्विभ्रमा भोगपूराः ।
कण्ठाश्लेषोपगूढं तदपि न हि चिरं यत्प्रियाभिः प्रणीतं
ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत भवभयाम्भोधिपारं तरीतुम् ॥ ७३ ॥

ब्रह्माण्डमण्डलीमात्रं किं लाभाय मनस्विनः ।
शफरीस्फुरितेनाब्धेः क्षुब्धता जातु जायते ॥ ७४ ॥

यदासीदज्ञानं स्मरतिमिरसंस्कारजनितं
तदा दृष्टं नारीमयमिदमशेषं जगदपि ।
इदानीमस्माकं पटुतरविवेकाञ्जनजुषां
समीभूता दृष्टिस्त्रिभुवनमपि ब्रह्म मनुते ॥ ७५ ॥

रम्याश्चन्द्रमरीचयस्तृणवती रम्या वनान्तस्थली
रम्यं साधुसुहृत्समागमसुखं काव्येषु रम्याः कथाः ।
कोपोपाहितबाष्पविन्दुतरलं रम्यं प्रियाया मुखं
सर्वं रम्यमनित्यतामुपगते चित्ते न किञ्चित्पुनः ॥ ७६ ॥⁵³

भिक्षाशी जनसङ्गमध्यरहितः स्वायत्तचेष्टः सदा
हानादानविविक्तमार्गानिरतः कश्चित्तषस्वी स्थितः ।
रम्याक्षीणविशीर्णकीर्णवसनप्रान्तोत्पकन्यासखो
निर्मानो निरहंकृतिः शमसुखाभोगैकबद्धस्पृहः ॥ ७७ ॥

⁵³ नित्यताम्] R (comm.); रम्यताम् R (ed.).

मातर्मेदिनि तात मारुत सखे ज्योतिः सुबन्धो जल
भ्रातर्व्योम निबद्ध एष भवतामन्त्यः प्रणामाञ्जलिः ।
युष्मत्सङ्गवशोपजातसुकृतोद्रेकस्फुरन्निर्मल-
ज्ञानापास्तसमस्तमोहमहिमा लीये परे ब्रह्मणि ॥ ७८ ॥

यावत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरा दूरतो
यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुषः ।
आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महा-
न्संदीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ॥ ७९ ॥

गङ्गातरङ्गकणशीकरशीतलानि
विद्याधराध्युषितचारुशिलातलानि ।
स्थानानि किं हिमवतः प्रलयं गतानि
यत्सावमानपरपिण्डरता मनुष्याः ॥ ८० ॥

यदा मेरुः श्रीमान्निपतति युगान्ताग्निनिहतः
समुद्रा शुष्यन्ति प्रचुरमकरग्राहनिलयाः ।
धरा गच्छत्यन्तं धरणिधरपादैरपि धृता
शरीरे का वार्ता करिकलभकर्णाग्रचपले ॥ ८१ ॥

पातालमाविशसि यासि नभो विलङ्घ्य
दिग्मण्डलं भ्रमसि मानस चापलेन ।
भ्रान्त्यापि जातु विमलं कथमात्मनीनं
तद्ब्रह्म न स्मरसि निर्वृतिमेषि येन ॥ ८२ ॥

अहौ वा हारे वा बलवति रिपौ वा सुहृदि वा
मणौ वा लोष्टे वा कुसुमशयने वा दृषदि वा ।

तृणे वा स्त्रैणे वा मम समदृशो यान्तु दिवसाः
क्वचित्पुण्येऽरण्ये शिव शिव शिवेति प्रलपतः ॥ ८३ ॥

त्रैलोक्याधिपतित्वमेव विरसं यस्मिन्महाशासने
तल्लब्ध्वाशनवस्त्रमानघटने भोगे रतिं मा कृथाः ।
भोगः कोऽपि स एक एव परमो नित्योदितो जृम्भते
यत्स्वादाद्विरसा भवन्ति विभवास्त्रैलोक्यराज्यादयः ॥ ८४ ॥⁵⁴

नाभ्यस्ता भुवि वादिवृन्ददमनी विद्या विनीतोचिता
खङ्गाग्रैः करिकुम्भकूटदलनैर्नाकं न नीतं यशः ।
कान्ताकोमलपल्लवाधररसः पीतो न चन्द्रोदये
तारुण्यं गतमेव निःफलमहो शून्यालये दपिवत् ॥ ८५ ॥

जीर्णा एव मनोरथाः स्वहृदये यातं जरां यौवनं
हन्ताङ्गेषु गुणाश्च वन्ध्यफलतां याता गुणज्ञैर्विना ।
किं युक्तं सहसाभ्युपैति बलवान्कालः कृतान्तोऽक्षमी
आ ज्ञातं मधुसूदनाङ्घ्रिकमलं मुक्तवास्ति नान्या गतिः ॥ ८६ ॥⁵⁵

तृषा शुष्यत्यास्ये पिबति सलिलं स्वादु सुरभि
क्षुधातः सजशालीन्कवलयति मांसादिवलितान् ।
प्रदीप्ते रागाग्नौ सुदृढतरमाश्लिष्यति वधूं
प्रतीकारे व्याधेः सुखमिति विपर्यस्यति जनः ॥ ८७ ॥⁵⁶

स्नात्वा गाङ्गैः पयोभिः शुचिकुसुबफलैरर्चयित्वा विभो त्वां
ध्येये ध्यानं निवेश्य क्षितिधरकुहरग्रावपर्यङ्कमूले ।

⁵⁴ लब्ध्वा] R (ed.), K; लब्ध० R (comm.).

⁵⁵ आ] R (comm.); ह्या R (ed.).

⁵⁶ मांस०] K; शाक० R.

आत्मारामः फलाशी गुरुवचनरतस्त्वत्प्रसादात्स्मरारे
दुःखं मोक्ष्ये कदाहं समकरचरणे पुंसि सेवासमुत्थम् ॥ ८८ ॥⁵⁷

महेश्वरे वा जगतां महेश्वरे जनार्दने वा जगदन्तरात्मनि ।
न भेदहेतुः प्रतिपत्तिरस्ति मे तथापि भक्तिस्तरुणेन्दुशेखरे ॥ ८९ ॥

रे कन्दर्प करं कदर्थयसि किं कोदण्डटङ्कारवै
रे रे कोकिल कोमलैः कलरवैः किं त्वं वृथा वल्गसि ।
मुग्धे स्निग्धविदग्धमुग्धमधुराक्षेपैः कटाक्षैरलं
चेतश्चुम्बति चन्द्रचूडचरणध्यानामृतं संप्रति ॥ ९० ॥

भोगा भङ्गवृत्तयो बहुविधास्तरैव चायं भव-
स्तत्कस्येह कृते परिभ्रमत रे लोकाः कृतं चेष्टितैः ।
आशापाशशतोपशान्तिविशदं चेतः समाधीयतां
कामोच्छित्तिवशे स्वधामनि यदि श्रद्धेयमस्मद्वचः ॥ ९१ ॥

धन्यानां गिरिकन्दरे निवसतां ज्योतिः परं ध्यायता-
मानन्दाश्रुजलं पिबन्ति शकुना निःशङ्कमङ्केशयाः ।
अस्माकं तु मनोरथोपरचितप्रासादवापीतट-
क्रीडाकाननकेलिकौतुक जुषामायुः परं क्षीयते ॥ ९२ ॥

आघ्रातं मरणेन जन्म जरयाप्यत्युज्ज्वलं यौवनं
संतोषो धनलिप्सया शमसुखं प्रौढाङ्गनाविभ्रमैः ।
लोकैर्मत्सरिभिर्गुणा वनभुवो व्यालैर्नृपा दुर्जनै-
रस्थैर्येण विभूतिरप्यपहृता ग्रस्तं न किं केन वा ॥ ९३ ॥

आधिव्याधिशतैर्जनस्य विविधैरारोग्यमुन्मूल्यते

⁵⁷ ध्येये ध्यानं निवेश्य] K; ध्यायन्निर्विशय पश्यन् R.

लक्ष्मीर्यत्र पतन्ति तत्र विवृतद्वारा इव व्यापदः ।
जातं जातमवश्यमाशु विवशं मृत्युः करोत्यात्मसा-
त्तत्किं नाम निरङ्कुशेन विधिना यन्निर्मितं सुस्थितम् ॥ ९४ ॥

विण्मूत्रामेध्यमध्ये नियमिततनुभिः स्थीयते गर्भगर्ते
कान्ताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषमे यौवने विप्रयोगः ।
नारीणामप्यवज्ञा विलसति नियतं वृद्धभावेऽप्यसाधुः
संसारे रे मनुष्या वदत यदि सुखं स्वल्पमप्यस्ति किञ्चित् ॥ ९५ ॥⁵⁸

आर्युर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्धं गतं
तस्यार्धस्य परस्य चार्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः ।
शेषं व्याधिवियोगदुःखसहितं क्लेशादिभिर्नीयते
जीवे वारितरङ्गचञ्चलतरे सौख्यं कुतः प्राणिनाम् ॥ ९६ ॥

अभिमतमहामानग्रन्थिप्रभेदपटीयसी
गुरुतरगुणग्रामाम्भोजस्फुटोज्ज्वलचन्द्रिका ।
विपुलविलसल्लज्जावल्लीविदारकुठारिका
जठरपिठरी दुःपूरेयं करोति विडम्बनाम् ॥ ९७ ॥

ब्रह्मज्ञानविवेकिनोऽमलधियः कुर्वन्त्यहो दुःकरं
यन्मुञ्चन्त्युपभोगभाञ्जपि धनान्येकान्ततो निःस्पृहाः ।
न प्राप्तानि पुरा न संप्रति न च प्राप्तौ दृढः प्रत्ययो
वाञ्छामात्रपरिग्रहाण्यपि परं त्यक्तुं न शक्ता वयम् ॥ ९८ ॥

व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ती
रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम् ।
आयुः परिस्त्रवति भिन्नघटादिवाम्भो

⁵⁸ विण्मूत्र०] R (v.l.); कृच्छ्रेण० R (ed.).

लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम् ॥ ९९ ॥

भव्यं भक्तं ततः किं कदशितमथ वा वासरान्ते ततः किं
कौपीनं वा ततः किं किमथ सितमहच्चाम्बरं वा ततः किम् ।
एका भार्या ततः किं शतगुणगणिता कोटिरेका ततः किं
त्वेको भ्रान्तस्ततः किं करितुरगशतैर्वैष्टितो वा ततः किम् ॥ १०० ॥

भोगास्तुङ्गतरङ्गभङ्गचपलाः प्राणाः क्षणध्वंसिनः
स्तोकान्येव दिनानि यौवनसुखं प्रीतिः प्रियेष्वस्थिरा ।
तत्संसारमसारमेव निखिलं मत्वा बुधा यौवने
लोकानुग्रहपेशलेन मनसा यत्नः समाधीयताम् ॥ १०१ ॥

सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः ।
तदपि तत्क्षणभङ्गि करोति चेदहह कष्टमपण्डितता विधेः ॥ १०२ ॥

जातः कूर्मः स एकः पृथुभुवनभरायार्पितं येन पृष्ठं
श्लाघ्यं जन्म ध्रुवस्य भ्रमति नियमितं यत्र तेजस्विचक्रम् ।
संजातव्यर्थपक्षाः परहितकरणे नोपरिष्ठान्न चाधो
ब्रह्माण्डोदुम्बरान्तर्मशकवदपरे जन्तवो जातनष्टाः ॥ १०३ ॥

क्षणं बालो भूत्वा क्षणमपि युवा कामरसिकः
क्षणं वित्तैर्हीनः क्षणमपि च संपूर्णविभवः ।
जराजीर्णैरङ्गैर्नट इव वलीमण्डिततनु-
र्नरः संसाराङ्के विशाति यमधानीजवनिकाम् ॥ १०४ ॥

संमोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति
निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विषादयन्ति ।
एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां

किं नाम वामनयनां न समाचरन्ति ॥ १०५ ॥

यां चिन्तयामि सततं मयि सा नरक्ता

सा चान्यमिच्छति जनं स जतोऽन्यसक्तः ।

अस्मत्कृतेऽपि परितुष्यति काचिदन्या

धित्तां च तं च मदनं च इमां च मां च ॥ १०६ ॥

इति वैराग्यशतकम् । तत्समाप्तौ समाप्तो ग्रन्थः ॥